

CRISIS, AUXESIS

Crise et croissance dans les économies des mondes anciens

Qu'est-ce qu'une crise économique dans l'Antiquité ?

Inflation, déflation, ou changement d'étalon ?

Évolution des normes monétaires et des pratiques comptables à l'époque hellénistique

Charles Doyen

F.R.S-FNRS, UCLouvain

Table-ronde - Lyon
11-12 octobre 2013

1. Fluctuations des étalons de valeur et de mesure

1.1. Ratio bronze–argent

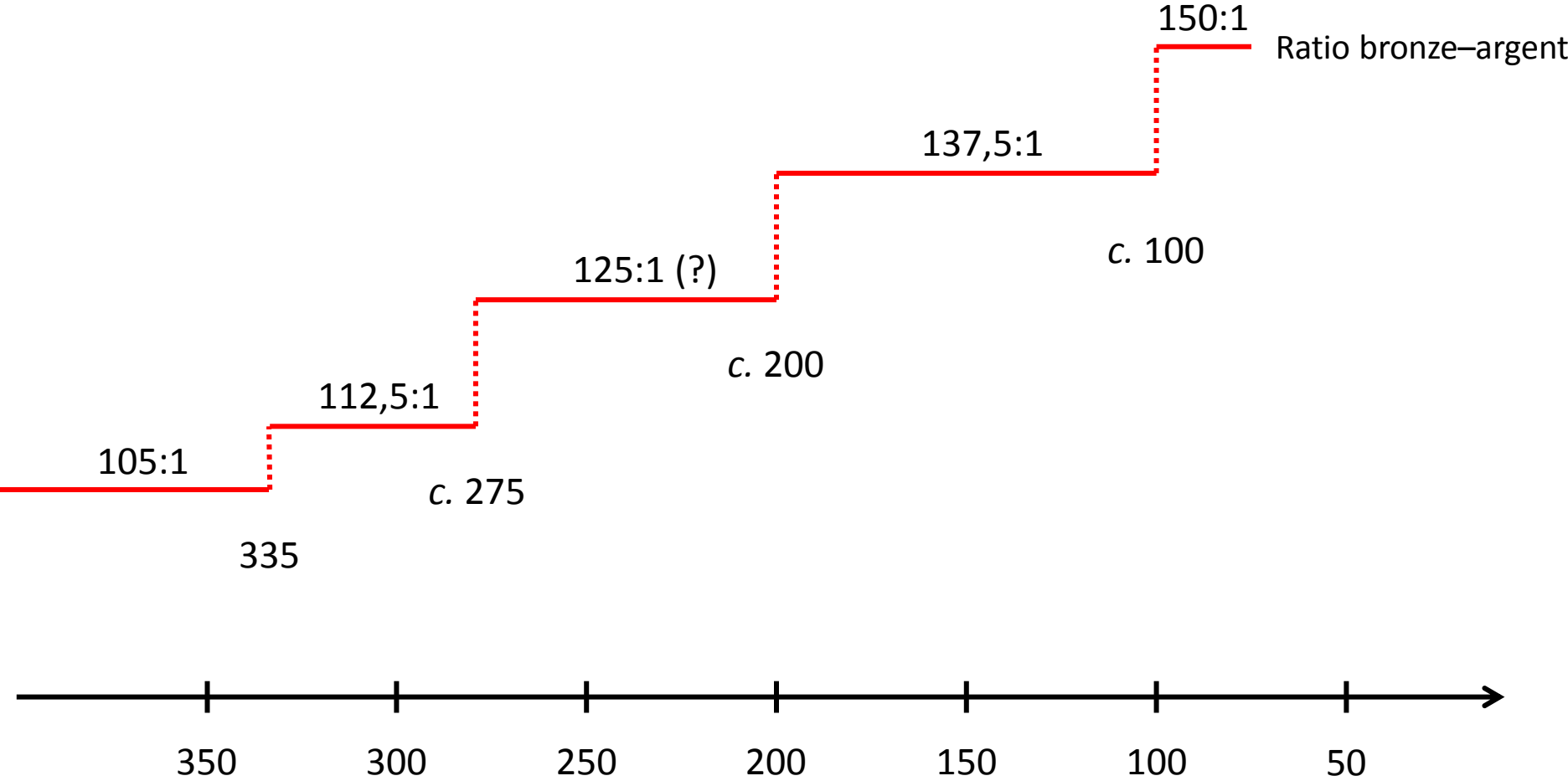
1.2. Ratio argent–or

2. Innovations monétaires et comptables

2.1. Étalon attique réduit

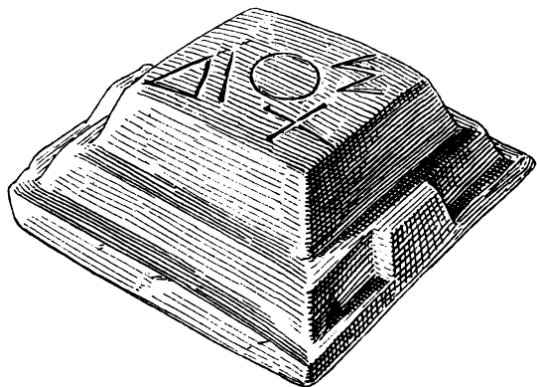
2.2. Drachmes « du bronze » (χαλκοῦ δραχμαί)

Ratio bronze–argent (Grèce hellénistique)

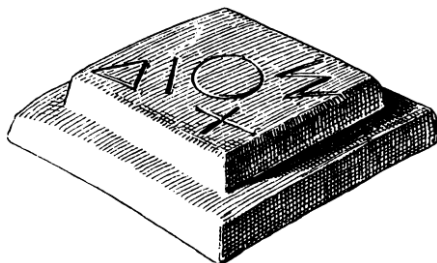

Poids d'Olympie (classes B et C)

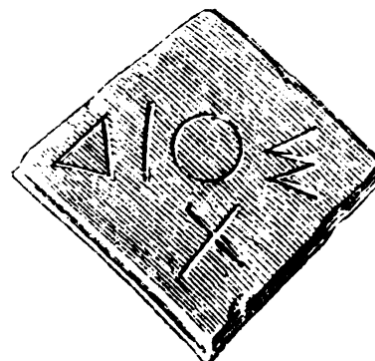
Classe B (ratio 105:1)

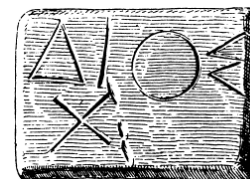
Quadruple mine (420 dr.)
[1827 g]

Double mine (210 dr.)
[913,5 g]

Mine (105 dr.)
[456,75 g]

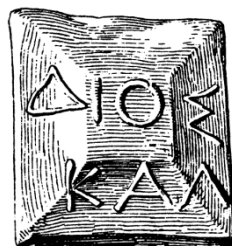

Demi-mine (52,5 dr.)
[228,37 g]

Classe C (ratio 112,5:1)

Mine (112 dr.)
[487,2 g]

Demi-mine (56 dr.)
[243,6 g]

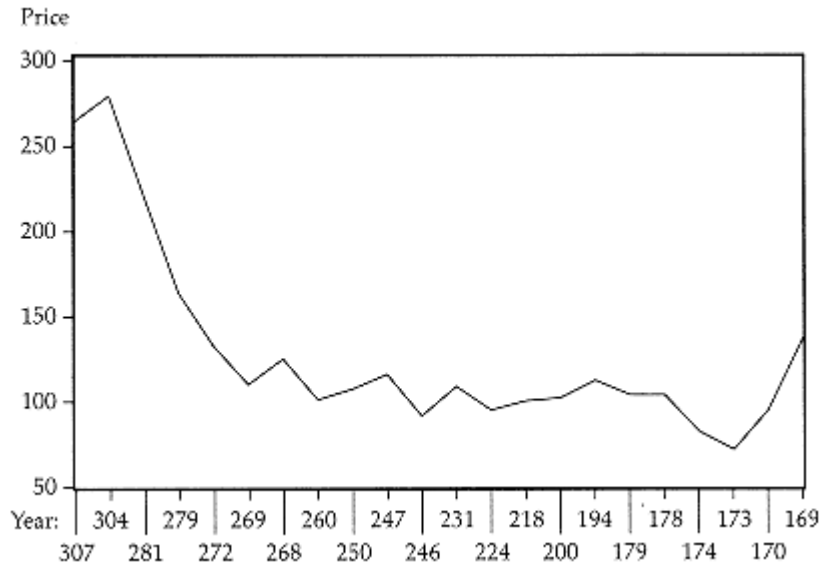
Quart de mine (28 dr.)
[121,3 g]

Décret athénien sur les poids et mesures (IG II² 1013)

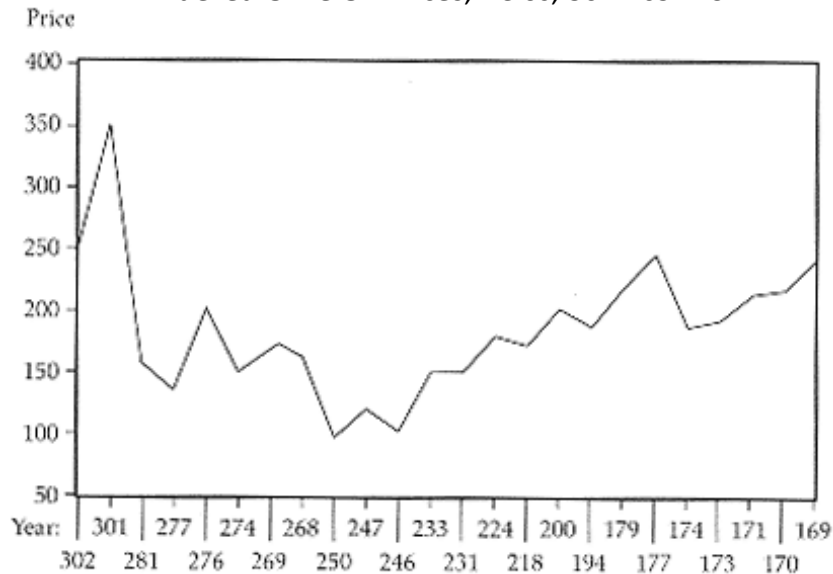
§ III. Τοὺς δὲ πωλοῦντας Περσικὰς ξηρὰς καὶ ἄμυ[γ|δ]άλας καὶ Ἡρακλεωτικὰ [κά]ρυα καὶ κώνους καὶ καστάναια καὶ κυάμους Αἰγύπτου | [κ]αὶ φοινικοβαλάνους καὶ εἴ τινα ἄλλα τραγήματα μετὰ τούτων πωλεῖται, καὶ θέρμους | [κα]ὶ [ἐ]λάας καὶ πυρῆνας **πωλεῖν μέτρῳ χωροῦν[ι] ἀπο[ψ]ηστὰ σιτηρὰ ἡμιχ[ο]ινίκια τρία**, πωλοῦ[ν|τ]ας τῇ **χοίνικι** ταύτῃ κορυστῇ ἐχούσῃ τὸ μὲν [βά]θος δακτύλων πέντε, τὸ δὲ πλάτος το[ῦ] χ[εῖ]||λους δακτύλου· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς πωλοῦντας τὰς τε ἄμυγδάλας τὰς χλωρὰς καὶ τὰς [ἐ]λ[ά]ας | τὰς προσφάτους καὶ τὰς ἰσχάδας **πωλεῖν χοίνικι κ[ορ]υστῇ διπλασίονι τῆς προγε-γρ[αμμένης]** | ἐχούσῃ τὸ χεῖλος τριῶν ἡμιδακτυλίων, καὶ χρῆσθαι αὐτοὺς χοίνικι ξυλίναις.
(...)

§ IV. Ἀγέτω δὲ καὶ **ἡ μνᾶ ἡ ἐμπορικῇ** στε[φανηφό]ρου δραχμὰς ἐκατὸν τριάκοντα κ[αὶ] ὀκτὼ πρὸς τὰ στάθμια τὰ ἐν τῷ ἀργυροκοπίῳ | [κ]αὶ | [ρόπ]ῃν σ[τε]φανηφόρου δραχμὰς δεκαδύο, καὶ **πωλε[ίτ]ωσαν πάντες τᾶλλα πάντα ταύ[τη] τῇ μνᾷ** πλὴν ὅσα πρὸς ἀργύριον διαρρήδην εἴρηται πωλεῖν, ἰστάντες τὸν πῆχυν τοῦ ζυγ[οῦ] | ἰσόρ[ο]πον ἄγοντα τὰς ἐκατὸν πεντήκοντα δραχ[μὰς] τοῦ σ[τε]φανηφ[ό]ρου· τὸ δὲ πεντάμνου [τὸ | ἐμπ]ορικὸν ἐχέτω [ρό]πῃν ἐμπορικὴν μνᾶν, ὅπως ἰσορρόπου τοῦ πήχεως γινομένου ἄγῃ ἐμπορ[ι]κὰς μνᾶς ἕξ· τὸ δὲ τάλαντον τὸ ἐ[μ]πορικὸν [ἐχέτ]ω ροπ[ῇ]ν μ[ν]ᾶς ἐμπορικὰς πέντε, ὅπως καὶ τοῦ[το] | ἰσ[ο]ρρόπου τοῦ π[ή]χεως γινομένου ἄγῃ ἐμπο[ρικ]ὸν τάλαντον καὶ μνᾶς ἐμπορικὰς πέντε· [εἶναι | δὲ σύ]νφ[ω]να πάντα τοῖς ἐν τῷ ἐμπορίῳ μ[έ]τρ[οις] καὶ σ[τ]αθ[μ]ο[ῖς].

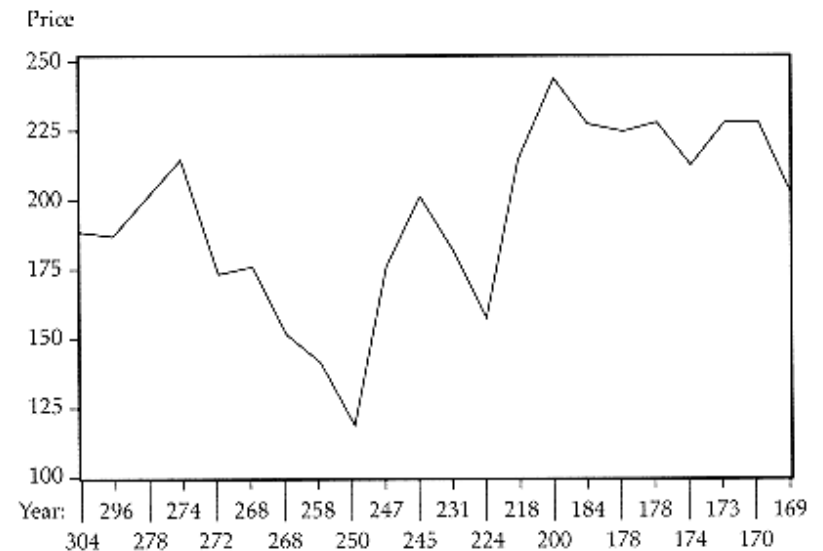
Analyse cliométrique des comptes de Délos (G. Reger)

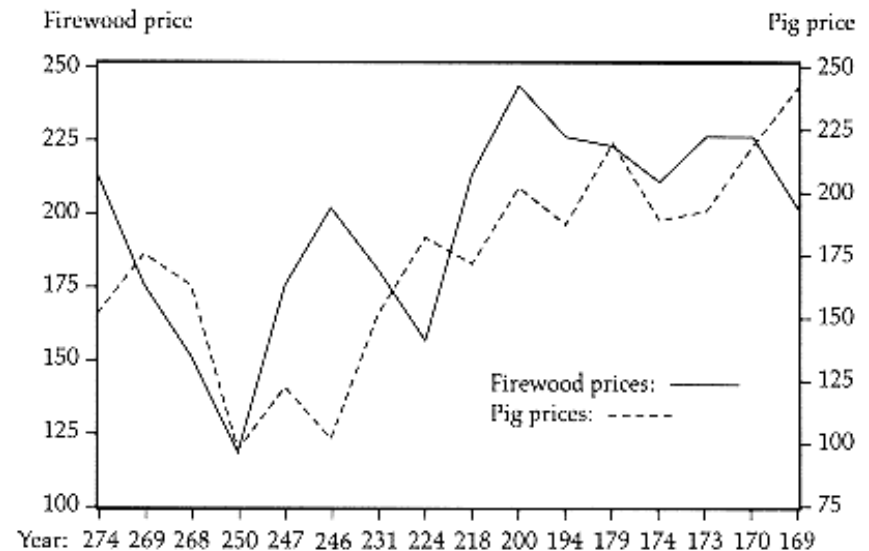
Indexed Olive Oil Prices, Delos, 304-169 B.C.

Indexed Pig Prices, Delos, 302-169 B.C.

Indexed Firewood Prices, Delos, 304-169 B.C.

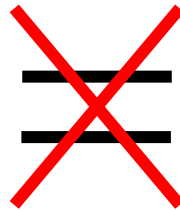

Indexed Firewood and Pig Prices, Delos, 274-169 B.C.

Épikatallagê (Delphes, printemps 335)

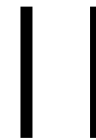
Étalon éginétique

~~7 × 12,43 g (14 drachmes)~~

Étalon attique

5 × 17,40 g (20 drachmes)

7,5 × 11,60 g (15 drachmes)

1 × 8,70 g
(didrachme)

Dispositions du traité entre Rome et les Étoliens (189)

Δότῳσαν δὲ Αἰτωλοὶ ἀργυρίου μὴ χείρονος ἀττικοῦ παραχρῆμα μὲν τάλαντα εὐβοϊκὰ διακόσια τῷ στρατηγῷ τῷ ἐν Ἑλλάδι, ἀντὶ τρίτου μέρους τοῦ ἀργυρίου χρυσίον, ἐὰν βούλωνται, διδόντες, **τῶν δέκα μνῶν ἀργυρίου χρυσίου μνᾶν διδόντες**, ἀφ' ἧς δ' ἂν ἡμέρας τὰ ὄρκια τμηθῇ ἐν ἔτεσι τοῖς πρώτοις ἕξ κατὰ ἕτος ἕκαστον τάλαντα πεντήκοντα· καὶ τὰ χρήματα καθιστάτῳσαν ἐν Ῥώμῃ.

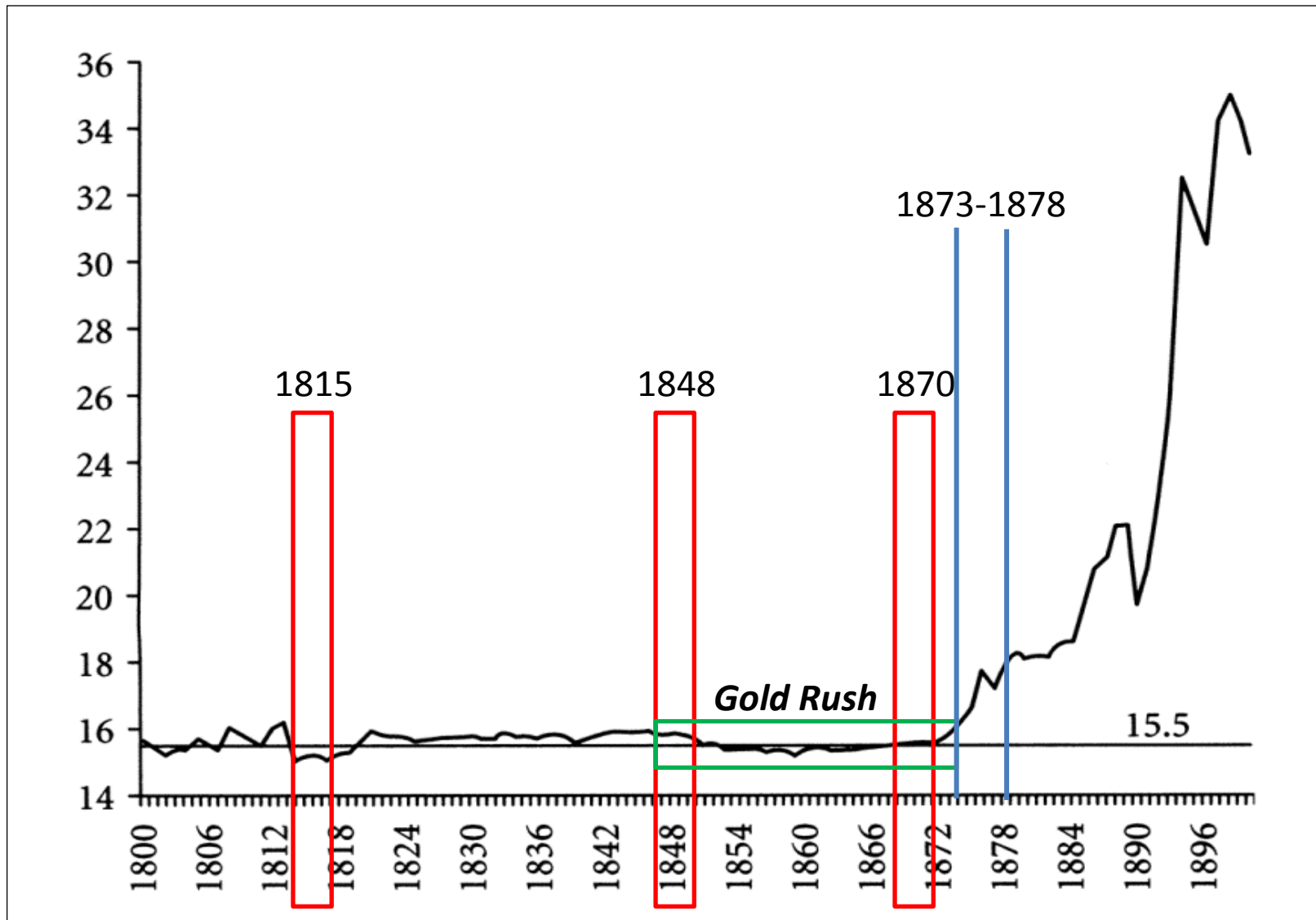
(Polybe, XXI, 32, 8-9)

Quingenta euboica ut darent talenta, ex quibus ducenta praesentia, trecenta per annos sex pensionibus aequis (...).

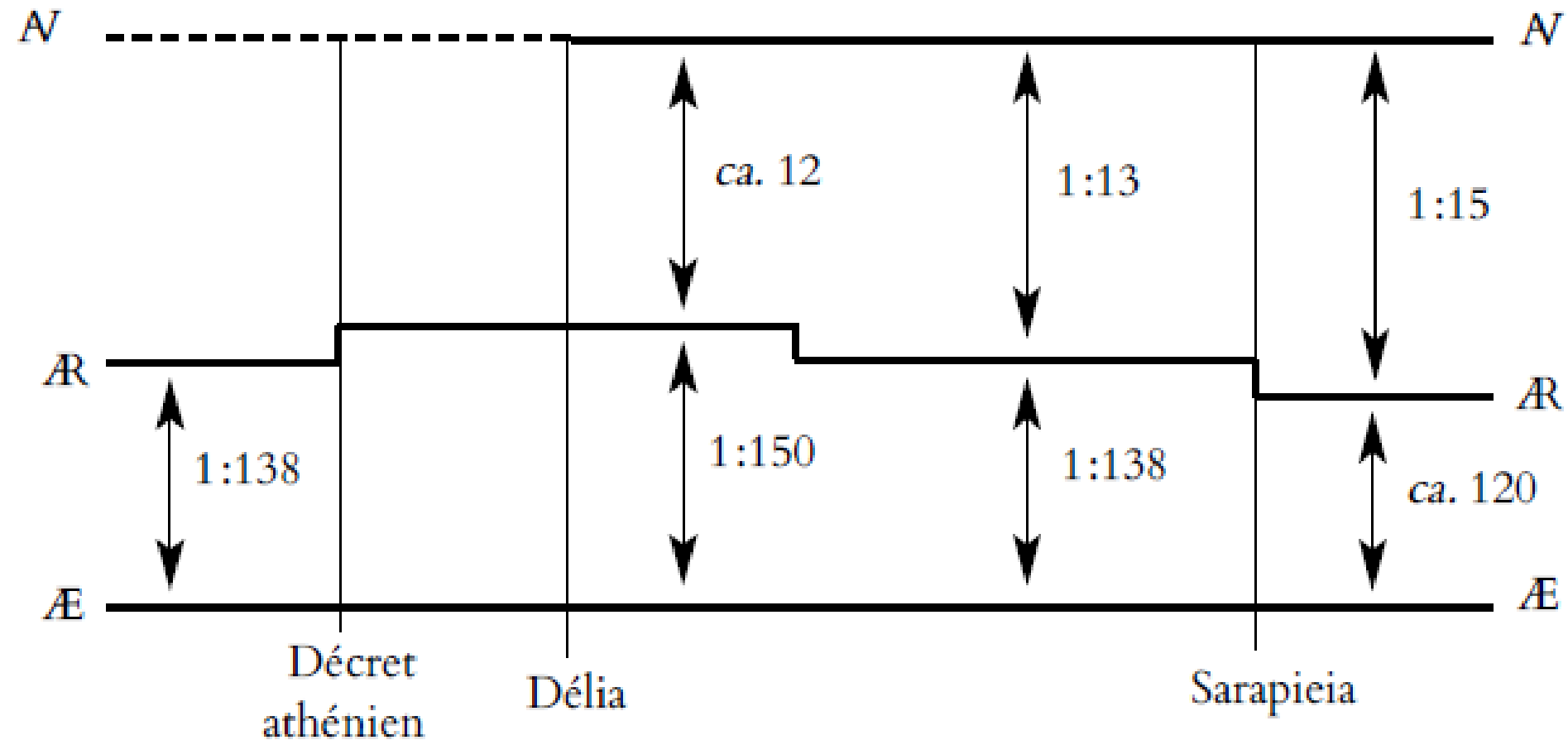
*De pecuniae summa, quam penderent, pensionibusque eius nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum ; pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit, **dum pro argenteis decem aureus unus valeret.***

(Tite-Live, XXXVIII, 9-11)

Évolution du ratio commercial argent-or (France, XIXe s.)

Évolution possible des ratios métalliques (Béotie, IIe – Ier s.)

1. Fluctuations des étalons de valeur et de mesure

1.1. Ratio bronze–argent

1.2. Ratio argent–or

2. Innovations monétaires et comptables

2.1. Étalon attique réduit

2.2. Drachmes « du bronze » (χαλκοῦ δραχμαί)

Monnaies d'étalon attique réduit

– Dernier tiers du IVe s. – d. IIIe s. (drachme de 3,90 g, puis 3,50 g)

Koinon eubéen

Chalcis

Délos

– Seconde moitié du IIIe s. (drachme de 3,50 g)

Ptolémée surfrappé à Byzance

Byzance

– Première moitié du IIe s. (drachme de 3,15 g)

Pergame

Rhodes

Koinon thessalien

Drachmes « de l'argent » et « du bronze » à Délos

Date	Description du lot
279	ἀργυρίου ἀττικοῦ καὶ ἀλεξανδρείου δοκίμου καὶ χαλκοῦ ἐπιχωρίου δραχμᾶς · Ϝ Δ Δ Γ Ϳ Ι Ι Ι
278	ἀργυρίου ἀττικοῦ [κα]ὶ ἀλεξανδρείου δοκίμου καὶ [χαλκῶ]ν ἐπιχωρίων δραχμαὶ · Ϝ Δ Δ Γ Ϳ Ϳ Ι Ι
276	[καὶ ἄλλου] ἀργυρίου δοκίμου [καὶ δηλίων χαλκῶ]ν · Ϝ Δ Δ Γ Ϳ Ϳ Ι Ι Ι
274	καὶ ἄλλου ἀργυρίου δοκίμου καὶ δηλί[ων χαλ]κῶν δραχμαὶ · Ϝ Δ Δ Γ Ϳ Ϳ Ϳ Ι Ι Ι
269	ἀργύριον δόκιμον καὶ χαλκοῖ δηλίοι ἐγ κιβωτίωι : Ϝ Δ Δ Γ Ϳ Ϳ Ι Ι Ι
262	[ἀ]ργύριον δόκιμον καὶ χαλκοῦ δηλίου Ϝ Δ Δ Γ Ϳ Ϳ
250	ἀργύριον δόκιμον σὺν χαλκοῖ (sic) Ϝ Δ Δ Ϳ

Fonctionnement du système attique

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

112,5:1

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

Valeur libératoire
(489,37 g)

9:8

100:1

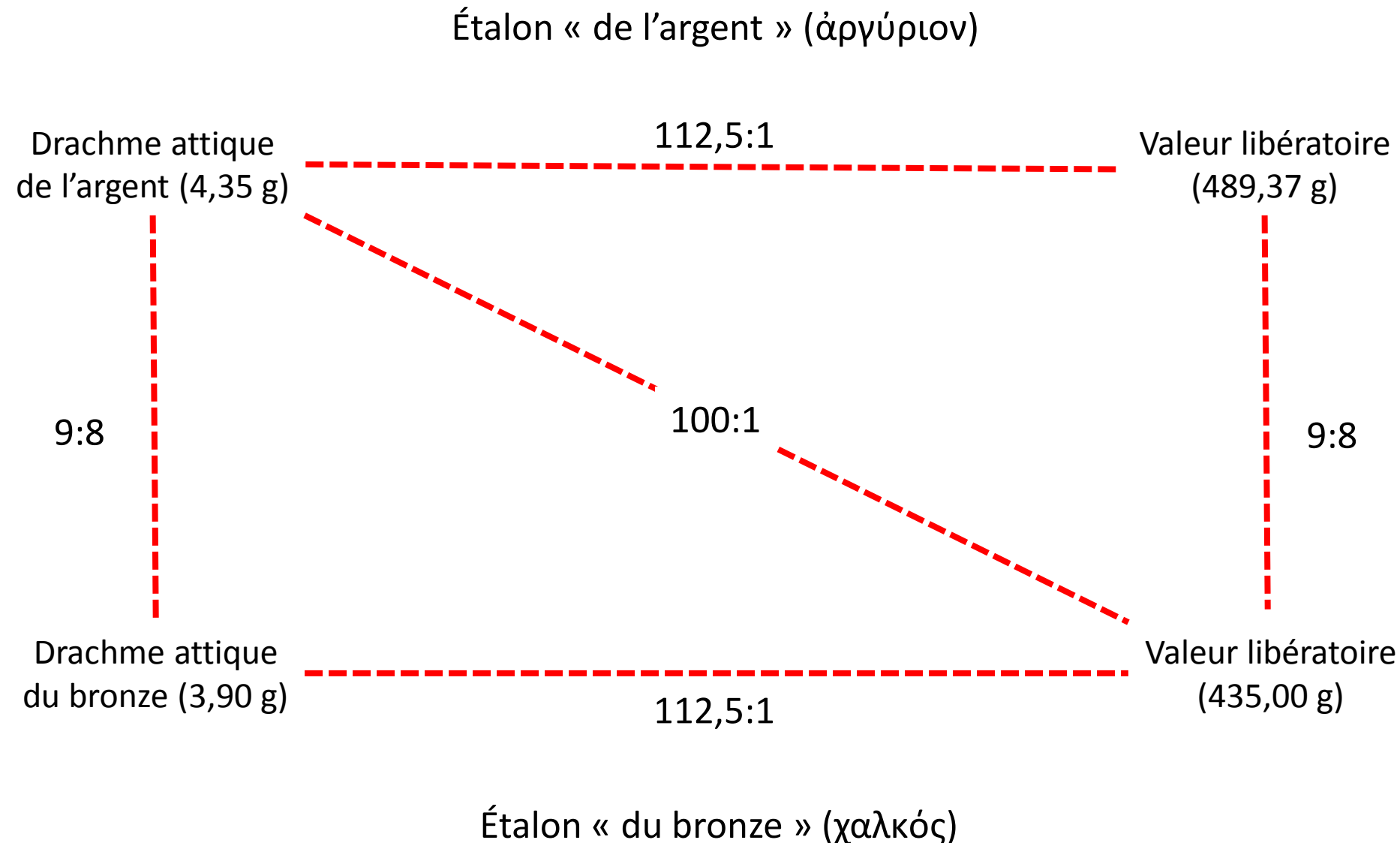
9:8

Drachme attique
du bronze (3,90 g)

Valeur libératoire
(435,00 g)

112,5:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Fonctionnement du système attique

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

125:1

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

Valeur libératoire
(543,75 g)

10:8

100:1

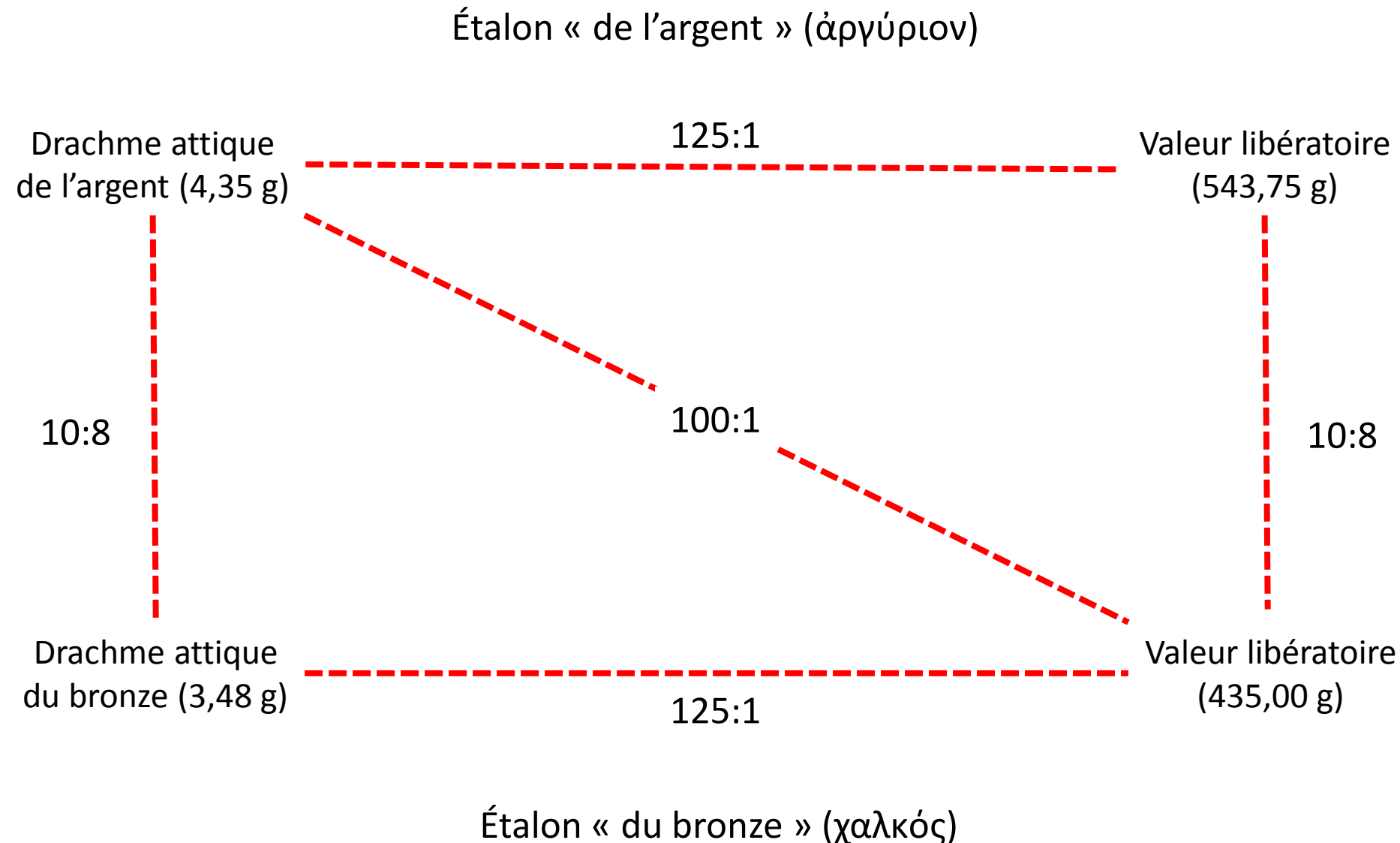
10:8

Drachme attique
du bronze (3,48 g)

Valeur libératoire
(435,00 g)

125:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Fonctionnement du système attique

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

137,5:1

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

Valeur libératoire
(600,30 g)

11:8

100:1

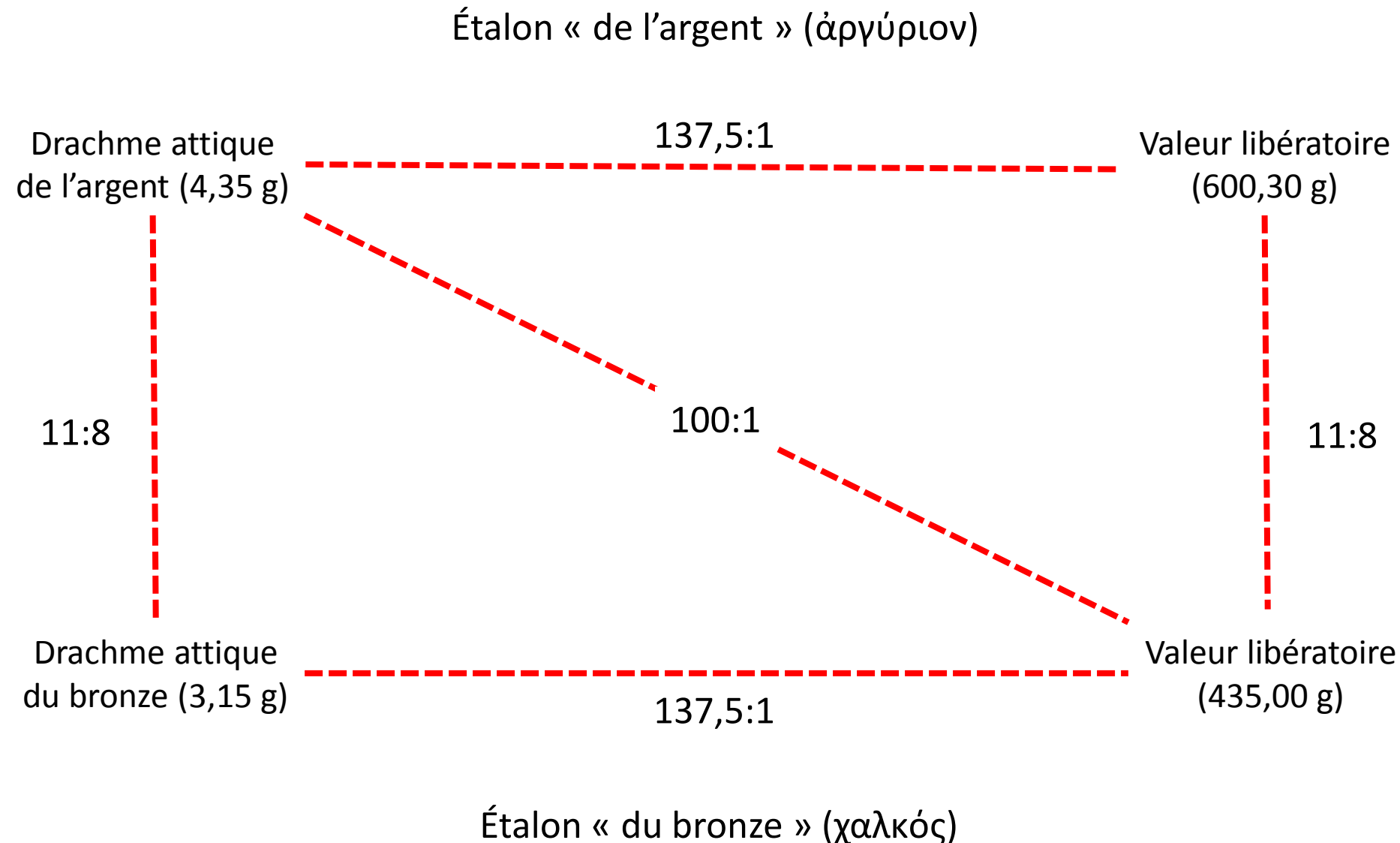
11:8

Drachme attique
du bronze (3,15 g)

Valeur libératoire
(435,00 g)

137,5:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Fonctionnement du système attique

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

150:1

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

Valeur libératoire
(652,50 g)

12:8
(3:2)

100:1

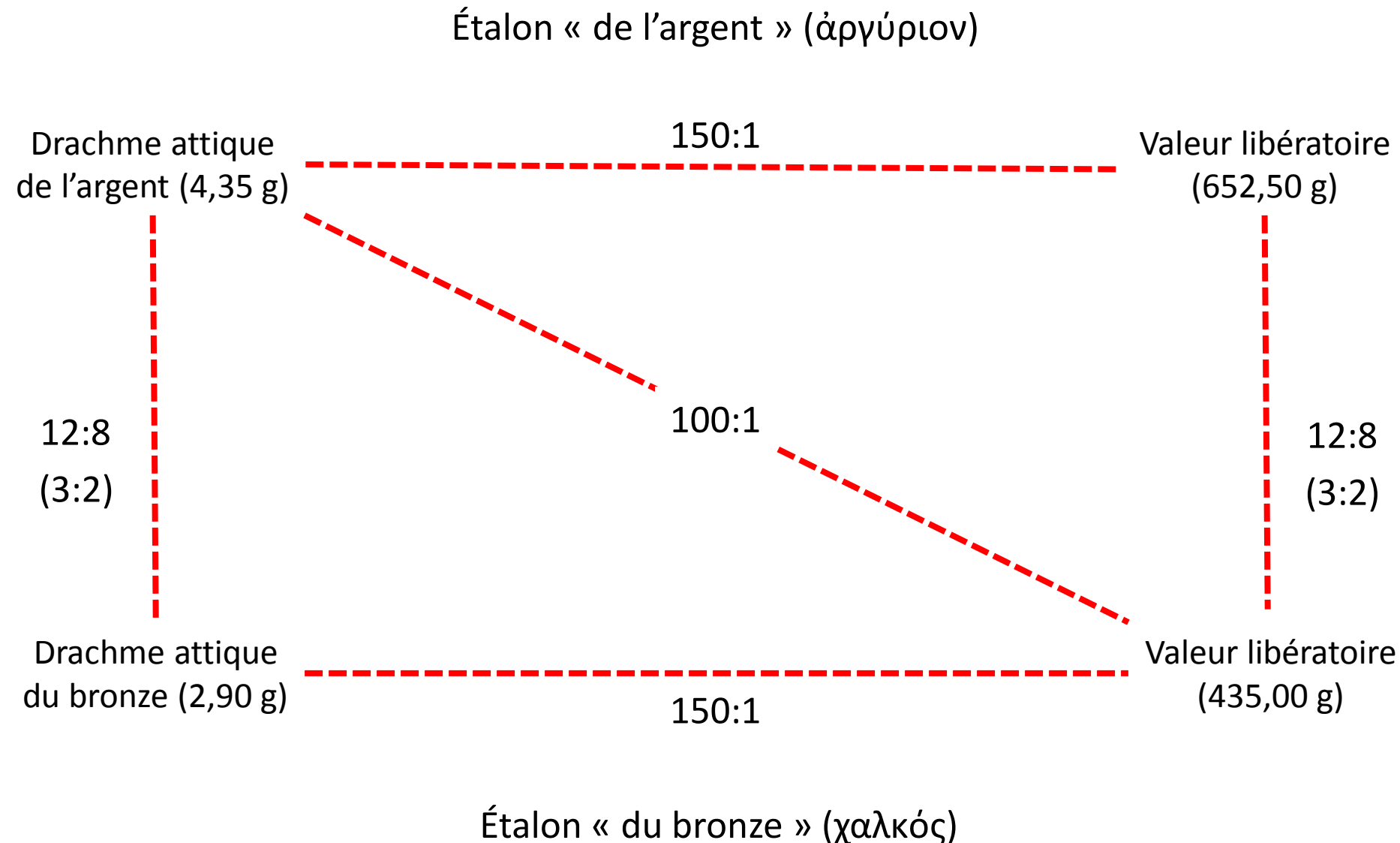
12:8
(3:2)

Drachme attique
du bronze (2,90 g)

Valeur libératoire
(435,00 g)

150:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

CRISIS, AUXESIS

Crise et croissance dans les économies des mondes anciens

Qu'est-ce qu'une crise économique dans l'Antiquité ?

Inflation, déflation, ou changement d'étalon ?

Évolution des normes monétaires et des pratiques comptables à l'époque hellénistique

Charles Doyen

F.R.S-FNRS, UCLouvain

Table-ronde - Lyon
11-12 octobre 2013

